

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 16 (2006)

Κοινωνικό κεφάλαιο

Peonidis Filimon, Autonomy and sympathy: A post-kantian moral image

Ραχήλ Παυλίδου

doi: [10.12681/sas.895](https://doi.org/10.12681/sas.895)

Copyright © 2015, Ραχήλ Παυλίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παυλίδου Ρ. (2015). Peonidis Filimon, Autonomy and sympathy: A post-kantian moral image. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 347–351. <https://doi.org/10.12681/sas.895>

Olson, Barber, Sartori καθώς και τα περίφημα *Federalist Papers*. Ήδη μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας της δημόσιας επιλογής και των θεσμικών οικονομικών κυκλοφορεί μεταφρασμένο στα ελληνικά. Το παρόν όμως έργο αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμά της για τον έλληνα αναγνώστη που επιθυμεί να μάθει περισσότερο για τη χρήση των εργαλείων αυτών και μάλιστα στην ελληνική περίπτωση.

Αριστείδης Ν. Χατζής

Peonidis Filimon, *Autonomy and Sympathy: a Post-Kantian moral image*, Lanham MD: University Press of America, 2005, σελ. XIV+84.

Η ηθική, όπως και αν την αντιλαμβάνεται κανείς, είναι άμεσα συνυφασμένη με την ιδιαιτερότητα και την περιρρέουσα διανοητική ατμόσφαιρα κάθε εποχής. Για τον λόγο αυτόν ηθικά σχήματα που προτάθηκαν στο παρελθόν ακόμη και από μεγάλους φιλοσόφους μπορούν, τουλάχιστον σε κάποια σημεία τους, να αναθεωρηθούν. Στο παρόν βιβλίο εξετάζεται το καντιανό ηθικό σύστημα και επιχειρείται η αναθεώρηση και η επέκτασή του, ώστε να ανταποκρίνεται στις κανονιστικές προσδοκίες του σήμερα. Ο εξιδανικευμένος χαρακτήρας των έλλογων νομοθετούντων όντων σε συνδυασμό με την επιβίωση διαφόρων μεταφυσικών θέσεων στην καντιανή ηθική δίνει αφορμή στον συγγραφέα να αναπτύξει τον προβληματισμό του σχετικά με την αδυναμία τού υπό εξέταση συστήματος να πείσει απόλυτα τον σύγχρονο αναγνώστη. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Παιονίδης προτείνει αυτό που αποκαλεί 'μετακαντιανή ηθική εικόνα' στην οποία κεντρική θέση κατέχουν η αυτονομία –όχι, ωστόσο, με την καντιανή σημασία– και η συμπάθεια εννοούμενη ως ηθικό συναίσθημα. Θα μπορούσαμε να πούμε, απλουστεύοντας αρκετά το πυκνογραμμένο κείμενο, ότι βασική επιδίωξη του συγγραφέα είναι να δείξει πως υπάρχουν γενικοί κανόνες ηθικής συμπεριφοράς που έχουν ως αφετηρία την καντιανή φιλοσοφία, ταυτόχρονα, όμως, αποτελούν ζωντανή επιλογή στη σημερινή εποχή.

Το πρώτο κεφάλαιο που αναφέρεται στην ηθική φιλοσοφία του Kant εισάγει με εύληπτο τρόπο τον αναγνώστη σε ένα κατά τα άλλα απαιτητικό περιβάλλον. Οι απόψεις του φιλοσόφου –σε πρώτο επίπεδο– ούτε απορρίπτονται ούτε υιοθετούνται, παρά ερμηνεύονται με τρόπο που αναδεικνύει τη συνοχή και την ευλογοφάνεια της σκέψης του. Ο προσδιορισμός του νοήμα-

τος των κατηγορικών προσταγών, η απόρροια του ηθικού νόμου από τον πρακτικό λόγο και η αυτονομία ως προϋπόθεση του ηθικού πράττειν, δίνουν το πλαίσιο της καντιανής ηθικής που αποτελεί τη βάση εκκίνησης της επιχειρηματολογίας του Παιονίδη.

Στη συνέχεια, το επιχείρημα αποκτά μια επικριτική προς τον Kant χροιά. Ειδικότερα, υπογραμμίζονται ορισμένα από τα ευάλωτα συστατικά στοιχεία της καντιανής ηθικής, όπως η εμμονή του φιλοσόφου στην ύπαρξη ‘τέλειων καθηκόντων’, η έντονα μεταφυσική διάσταση της σκέψης του, η διαφορετική αντίληψή του για την αυτονομία και, τέλος, η αβάσιμη πεποίθησή του ότι ο πρακτικός λόγος ενέχει τον ηθικό νόμο. Στο σημείο αυτό, ο συγγραφέας αντιτείνει ότι υπάρχουν ευρέως αποδεκτές επιταγές του λόγου που αποτελούν κίνητρα, αλλά δεν περιλαμβάνουν τις κατηγορικές προσαγές της καντιανής ηθικής φιλοσοφίας. Με άλλα λόγια, υπάρχουν ορισμένες μορφές συμπεριφοράς που καθορίζονται από τον λόγο αλλά δεν περνούν επιτυχώς τη δοκιμασία των κατηγορικών προσταγών. Η άποψη αυτή φαίνεται εύλογη, καθώς η εμπειρία δείχνει ότι συχνά τα έλλογα όντα δίνουν προτεραιότητα σε προσωπικά συμφέροντα, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα ηθικά καθήκοντά τους. Για παράδειγμα, είναι πιθανό ένας έλλογος άνθρωπος να αρνηθεί να βοηθήσει κάποιον, επειδή συνειδητοποιεί ότι αυτό θα λειτουργήσει εις βάρος του ιδίου. Θα ήταν ιδιαίτερα εξιδανικευμένο να πιστέψουμε το αντίθετο. Συνεπώς, μπορεί ένα έλλογο ον που φέρεται σύμφωνα με τις προσαγές του πρακτικού λόγου να είναι ηθικό, αλλά και ένα άτομο που φέρεται ανήθικα να μην είναι αναγκαστικά παράλογο.

Η παράθεση των προαναφερθεισών ενστάσεων καθιστά φανερές κάποιες από τις αδυναμίες του καντιανού κανονιστικού οικοδομήματος και, κατά συνέπεια, υποδεικνύει την ανάγκη παράκαμψής τους. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας αρχίζει να ξεδιπλώνει τη ‘μετακαντιανή ηθική εικόνα’ του, την οποία αντιλαμβάνεται ως ένα πλέγμα γενικών ηθικών οδηγιών χωρίς, ωστόσο, να φιλοδοξεί να απαντήσει σε κάθε ηθικό ερώτημα. Η εικόνα αυτή ξεκινά με ένα καθημερινό ηθικό υποκείμενο (που αποκαλείται ‘μετακαντιανό’), το οποίο στην προσπάθειά του να διαπιστώσει τι έχει αξία στη ζωή του καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτό που μετράει περισσότερο είναι η προσωπική αυτονομία του.

Σημαντική είναι σε αυτό το στάδιο η αποφυγή πιθανών παρερμηνειών της έννοιας της αυτονομίας. Για τον Παιονίδη η αυτονομία –εννοούμενη ως έλεγχος και έγκριση των πεποιθήσεων και των ενεργειών μας– δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως ατομικό κατόρθωμα, αλλά εξαρτάται και από τις συνθή-

κες υπό τις οποίες διαβιεί το υποκείμενο. Επιπλέον, δεν ταυτίζεται με καινοφανή ή επιτυχημένα σχέδια δράσης, όπως πολλοί πιστεύουν, αλλά διατηρεί την αξία της ανεξάρτητα από την πρωτοτυπία ή το τελικό αποτέλεσμα των ενεργειών μας. Στη συνέχεια, το μετακαντιανό υποκείμενο διαπιστώνει την ύπαρξη της αυτονομίας, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, και στους άλλους οι οποίοι, με τη σειρά τους, της προσδίδουν μεγάλη σημασία. Το ερώτημα που εύλογα προκύπτει είναι για ποιο λόγο θα έπρεπε το μετακαντιανό υποκείμενο να σεβαστεί την αυτονομία των άλλων, από τη στιγμή που, όπως ήδη φάνηκε, η προσφυγή στον λόγο δεν βοηθά. Μέσα από την υπόδειξη αυτού του προβλήματος ο Παιονίδης φέρνει με μεθοδικό τρόπο στο προσκήνιο την ανάγκη ύπαρξης ενός *συναισθηματικού* παράγοντα για την αναγνώριση της ηθικής αξίας της αυτονομίας.

Αυτό τον οδηγεί στην επίκληση του ηθικού συναισθήματος της συμπάθειας. Στόχος του συγγραφέα στο τρίτο κεφάλαιο είναι να δείξει ότι το μετακαντιανό ηθικό υποκείμενο σέβεται τους συνανθρώπους του επειδή μπορεί να νιώθει συμπάθεια προς αυτούς. Προκειμένου να γίνει κατανοητή και ίσως ευκολότερα αποδεκτή η ένταξη ενός συναισθήματος στην ηθική συλλογιστική, ο συγγραφέας κάνει λόγο για τη σύγχρονη αντιμετώπιση των συναισθημάτων. Τα τελευταία δεν παραγκωνίζονται πλέον από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων ούτε βρίσκονται στους αντίποδες της λογικής. Ο ίδιος ο Kant, άλλωστε, αντιλαμβάνεται θετικά τη λειτουργία τους, συμπεριλαμβανομένης της συμπάθειας. Ενώ αρχικά τα θεωρεί περιττά και τα αντιμετωπίζει ως πηγή σύγχυσης, τελικά αναγνωρίζει τη συμβολή της συμπάθειας στην εφαρμογή των ηθικών αρχών. Ωστόσο, παρά την ευνοϊκότερη αυτή αντιμετώπιση από μέρους του, ο ρόλος της συμπάθειας παραμένει στον Kant δευτερεύων και βοηθητικός, σε αντίθεση με τη θεώρηση του Παιονίδη στην οποία διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο κατά την εκτέλεση του ηθικού καθήκοντος. Εδώ η συμπάθεια έρχεται να καλύψει το κενό που αφήνει ο λόγος και κινητοποιεί το ηθικό υποκείμενο να ενεργήσει σύμφωνα με ηθικές αρχές. Με άλλα λόγια, το συναίσθημα της συμπάθειας αποτελεί *κίνητρο* όχι μόνο για την απόδοση ηθικής αξίας στην αυτονομία των άλλων, αλλά και για την εκδήλωση ηθικής συμπεριφοράς γενικότερα.

Στο σημείο αυτό σημαντική είναι η αντιδιαστολή συμπάθειας και *εμπάθειας*, καθώς η τελευταία δεν οδηγεί απαραίτητως σε πράξη, σε αντίθεση με τη συμπάθεια. Ακόμα, είναι αξιοπρόσεκτη η αναφορά που γίνεται στα στάδια εξέλιξης της εμπάθειας που πρότεινε ο Hoffman. Ίσως αυτό να είναι το μόνο σημείο που πιθανώς να ξενίζει τον αναγνώστη. Όμως, και αυτή ακόμη

η επιφανειακά περιττή αναφορά έχει τη θέση της στην παρούσα συζήτηση. Η ανάλυση την οποία παραθέτει ο συγγραφέας είναι αναγκαία καθώς εξηγεί την ψυχολογική προέλευση της συμπάθειας και δείχνει ότι το τελευταίο στάδιο της εμπάθειας αποτελεί πρόδρομο της συμπάθειας. Η επισήμανση αυτή εξηγεί όχι μόνο διαισθητικά, αλλά και με κάποια (έστω μη ομόφωνα αποδεκτά) επιστημονικά στοιχεία, τον ρόλο αυτού του συναισθήματος στην εκδήλωση της αλτρουϊστικής και γενικότερα της ηθικής συμπεριφοράς.

Το μετακαντιανό ηθικό υποκειμένο λόγω της συμπάθειας που αισθάνεται για τους άλλους αποδίδει ηθική αξία στην αυτονομία τους και κατανοεί πως είναι επιτακτική η αποδοχή κάποιων σχετικών υποχρεώσεων. Οι υποχρεώσεις για τις οποίες γίνεται λόγος, όπως για παράδειγμα ο σεβασμός της σωματικής ακεραιότητας, ισχύουν ανεξάρτητα από την ύπαρξη κάποιας ειδικής σχέσης ή συμφωνίας. Επίσης, υπόκεινται σε ορισμένες εξαιρέσεις, δηλαδή έχουν εφαρμογή μέσα σε εύλογα όρια. Το πρόβλημα που προκύπτει εδώ –και το οποίο αντιλαμβάνεται ο συγγραφέας– είναι ότι το υποκειμένο δεν είναι πάντοτε σε θέση να γνωρίζει τα όρια αυτά ή να χειριστεί κατάλληλα τα διλήμματα που αντιμετωπίζει. Ενυπάρχει, επομένως, η πιθανότητα λάθους. Επιπλέον, είναι πιθανό να υπάρχουν και διαφορίες σχετικά με το κατά περίπτωση περιεχόμενο των υποχρεώσεων. Ο Παιονίδης, αφού επιστρέψει για λίγο στην εξιδανικευμένη καντιανή ηθική, απαντά εύστοχα στις αντιρρήσεις που είναι πιθανό να συναντήσει η μετακαντιανή ηθική εικόνα. Τονίζει ότι η έμφαση στην αυτονομία δεν συνεπάγεται αδιαφορία για αυτούς που θεωρούνται περιορισμένης αυτονομίας, όπως τα παιδιά και οι ψυχασθενείς. Επίσης, κάνει λόγο για την ευελιξία του σχήματός του και τη δυνατότητα αποδοχής του ακόμη και από διαφορετικούς πολιτισμούς. Μπορεί να μην ασπάζονται όλοι οι πολιτισμοί τις δυτικές αξίες, αλλά από αυτό δεν συνάγεται νομοτελειακά ότι θα απορρίψουν την προτεινόμενη ηθική εικόνα. Ο Παιονίδης, άλλωστε, έχει φροντίσει να ξεπεράσει τέτοιου είδους φραγμούς εισάγοντας το πανανθρώπινο συναίσθημα της συμπάθειας.

Με τις παραπάνω επισημάνσεις το επιχείρημα φτάνει στο τέλος του, αφού έχει πλέον αναδειχθεί ο ρόλος του συναισθηματικού παράγοντα στη δικαιοσύνη και την κατανόηση της ηθικής. Θα λέγαμε γενικά ότι το στίγμα της σκέψης του συγγραφέα και η συνέπεια στην επιχειρηματολογία, που παρουσιάζεται με τρόπο εύληπτο ώστε να μπορεί να την παρακολουθήσει κανείς και να κρίνει ανάλογα, είναι εμφανή σε όλο το βιβλίο. Το κείμενο εμβαθύνει στη σκέψη του Kant, την αναλύει και την εξετάζει κριτικά. Επιπλέον, όχι μόνο αντανakλά κάποιες αλλαγές που επήλθαν στον τρόπο πρόσληψης του

φιλοσόφου, αλλά κατορθώνει και να προβληματίσει τον σύγχρονο αναγνώστη και να κεντρίσει το ενδιαφέρον του. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνθέτουν μια προσπάθεια, η οποία χωρίς περιπλοκίες, προσεγγίζει συστηματικά το θέμα και ανταποκρίνεται στους διακηρυγμένους στόχους του συγγραφέα. Πρόκειται, τελικά, για μια πρωτότυπη και προσεκτική μελέτη που προσφέρει μια εύλογα ρεαλιστική ηθική τοποθέτηση απαλλαγμένη από μεταφυσικές και δογματικές αγκυλώσεις.

Ραχήλ Παυλίδου

Νίκος Δεμερτζής-Θάνος Λίποβατς, *Φθόνος και Μνησικακία. Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2006, σελ. 273.*

Στο βιβλίο *Φθόνος και Μνησικακία-Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*, των Νίκου Δεμερτζή και Θάνου Λίποβατς, επιχειρείται μια εξαιρετικά πρωτότυπη προσέγγιση των εννοιών της συγκίνησης και των συναισθημάτων. Μέσω ενός ώριμου διαλόγου της κοινωνικής θεωρίας και της ψυχανάλυσης αναδεικνύονται τα συναισθήματα του φθόνου και της μνησικακίας ως παράγοντες καταλυτικής σημασίας κατά τη μελέτη του φαινομένου του λαϊκισμού στην Ελλάδα. Εντός του γενικότερου θεωρητικού πλαισίου της κοινωνιολογίας των συγκινήσεων, με έμφαση στη θυμική παράμετρο, οι δύο συγγραφείς καταλήγουν στη διαύγηση του ελληνικού μεταπολιτευτικού λαϊκισμού, ως ένα φαινόμενο που ο πυρήνας της ερμηνείας του εντοπίζεται στη σύζευξη της κοινωνικής με την ψυχική παράμετρο.

Η σύλληψη του θέματος που τίθεται προς διαπραγμάτευση μοιάζει εξολοκλήρου βασισμένη στο μετανεωτερικό αίτημα των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών για επιστροφή των συναισθημάτων [bring the emotions back] σε μια προσπάθεια πληρέστερης κατανόησης της κοινωνικής δράσης και των κοινωνικών θεσμών. Η σύλληψη εξάλλου του θέματος αλλά και ο τρόπος διαπραγμάτευσης αποδίδουν στο τελικό αποτέλεσμα την πρωτότυπη και καινοτόμο του διάσταση.

Ως εκ τούτου, στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, υπό τον τίτλο 'Θεωρητικό και εννοιολογικό πλαίσιο', διεξάγεται μια εξαντλητική προσέγγιση των εννοιών της συγκίνησης και των συναισθημάτων ως αποτέλεσμα της ευρύτερης στροφής των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών –που μοιάζει να κορυφώνεται την τελευταία πενταετία– προς τη μελέτη τους. Υπό το πρίσμα